

Comparative Study of meaning formation process in the literary text of Abudib and Fadhl based on the structuralism theory

Amin Sheikh Bagheri¹, PhD student in Arabic Language and Literature, Imam Khomeini International University
Abdolali Alebooyeh Langroodi, Associate Professor, Faculty of Persian Literature, Imam Khomeini International University

Received: 16-07-2020

Accepted: 05-12-2020

Introduction: Kamal AbuDib and Salah Fadhl are two well-known contemporary critics whose studies researches have played a prominent role in acquainting Islamic researchers with the modern criticism. Influenced by the structuralism school, these critics define the mechanism of text comprehension as a productive process.

Since long, comprehension of the meaning has been a challenge for all those that endeavor to conceive the meaning of texts and writing signs. And now, despite the available literary characters and traces, the challenge continues. Besides, the difference of conceptions mostly shows the diversity of readers' interpretation styles. This accentuated the necessity of aiming at the comprehension of meaning by finding solutions to decrease conflicting interpretations.

Generally, the process of text comprehension is the result of interaction between three factors together, namely Writer, Text and Reader. In the sight of traditional critics, the meaning of a text is dominated by the author, but, in modern criticism, meaning has two other sides; that is, text and reader. Obviously, if the author holds the meaning, the result will be his or her domination, and, if the reader holds and dominates the meaning, the result is multi-meaning contents.

According to this theory, based on the literary text purpose, one of these three elements can be used to create and comprehend the text.

Methodology: Based on a comparative analytical method, the present article seeks to explain the theoretical approach of contemporary Islamic critics to the process of "understanding the literary text". This is done through a theoretical study and selection of two contemporary scholars in the Arabic criticism. The research analyzes the theory of the contemporary Islamic scholars regarding the process of text comprehension according to an analytic comparative method by focusing on two influential scholars in the domain of critical structuralism in Arab countries. There is also an investigation of the influence level of traditional criticism in the development of their subjects.

Results and Discussion: As for the influence of pattern in the text conception, Abuadib and Fadhl are selected to study for their structuralism criticism and the adaptation of their thoughts to selected literary texts on the purpose of defining the textual aspects and text conception processes and gaining the intended meanings. So, the following questions are sought to be answered:

---

¹- Corresponding Author Email: dr.a.sh.bagheri97@gmail.com

1. What are the steps of the text realization process by Abuadib and Fadhl, as forerunners of contemporary Arabic criticism?
2. How are they affected by traditional criticism heritage?
3. How much have they innovated in the accommodation of their critical theory to literary texts?

The results indicate that these critics define the meaning formation in four stages, despite differences in the use of traditional Arabic criticism. What distinguishes the quality of the structural study between these critics is the difference in the method of analyzing the relationships of partial elements. AbuDib fully utilizes the achievements of structuralism critics without neglecting the legacy of traditional critics, especially in syntax and rhetoric. Fadhl uses less traditional criticism and seeks only to do a multi-layered study of signification words based on the structuralism school.

Conclusion: The study of the views of the two Islamic scholars in the field of understanding literary texts shows that both have a productive approach to understanding the meaning of the text. They believe that the process of understanding the text is to invent and create, and receiving meaning is considered as an action operation not a reaction operation. The study of the works of these two structuralist critics also shows that Abudib, in comparison with Fazl, believes more in preserving the traditional heritage of Arabic criticism along with using the concepts of structuralist criticism. However, Kamal Abdueb, by reflecting on the theory of Jorjani order, has a considerable sense of aristocracy over the legacy of Arabic criticism. Unlike Aboudib, Fazl has adapted the stages and analytical levels of the structuralist school to specific literary texts just a little and has sought to explain the theoretical angles of this school and other contemporary western schools. At the same time, Abudib has always tried to develop Islamic thought and culture by using the evidence from the Arabic literature. He has also paid special attention to the application of contemporary critical theories, especially structuralist critiques on Arabic culture and literary heritage and poetry. According to Abudib, the formation of the meaning in a literary text has four stages including identifying the main elements and the existing dualities, determining the central duality, examining and analyzing the existing relations between the dualities and elements of the text simultaneously and in two axes. These axes are companionship and substitution in the final and general meaning of the text using the relationships discovered between the existing elements. Besides, an analysis of the general structure of convergent literary texts is necessary to achieve a comprehensive structure. Fazl recognize semantic analysis stages of a literary work based on the school of structuralism that suggests the four levels of discovery and identification of the constituent elements of the text, classification of smaller units in general components, study of relationships between text elements based on contextual relations and reaching the general meaning. He recommends the study of the general meaning, of the text and the use of the achievements of other related sciences such as sociology and literary psychology for semantic networking.

Keywords: Meaning, Structuralism, Literary text, AbuDib, Fadhl.

بررسی تطبیقی فرآیند شکل‌گیری معنا در متن ادبی در آثار کمال ابودیب و صلاح فضل براساس نظریه‌ی ساختارگرایی

امین شیخ باقری^۱، دانشجوی دکتری رشته زبان و ادبیات عربی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)
عبدالعلی آل بویه لنگرودی، دانشیار زبان و ادبیات عربی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۴/۲۶ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۹/۱۵

چکیده

ابودیب و فضل، دو تن از ناقدان معاصر در حوزه‌ی نقد ساختارگرایی هستند که آثار آن‌ها، نقش ویژه‌ای در آشناسازی پژوهشگران عرب با نقد نوین دارد. این ناقدان با تأثر از مکتب ساختارگرا، فهم متن را یک فرآیند تولیدی دانسته و مراحل شکل‌گیری معنا را نیز بر اساس این تعریف پایه‌ریزی می‌نمایند. نوشتار حاضر با تکیه بر شیوه‌ی تحلیلی-تطبیقی کوشیده است تا با انتخاب دو تن از ناقدان جریان‌ساز نقد معاصر عربی، رویکرد عملی پژوهشگران معاصر عرب به فرآیند «فهم متن» را بر اساس مکتب ساختارگرایی تبیین نماید. برابر یافته‌های حاصل از تطبیق نظرات این ناقدان بر روی متون ادبی منتخب، این دو علی‌رغم اختلاف در کاربست نقد سنتی، شکل‌گیری معنای متن ادبی را در چهار مرحله تعریف می‌کنند. آنچه کیفیت بررسی ساختاری نزد این دو ناقد را متمایز می‌سازد، اختلاف در تحلیل روابط عناصر جزئی متن است. ابودیب در تحلیل این روابط، ضمن بهره‌گیری از دستاوردهای نقد ساختارگرایی، از میراث نقد سنتی به‌ویژه نحو و بلاغت غفلت نمی‌ورزد، در حالی که صلاح فضل کمتر از نقد سنتی بهره برده و صرفاً به بررسی چندلایه‌ای دلالت‌های واژگان براساس آموزه‌های ساختارگرایی می‌پردازد.

کلیدواژه‌ها: معنا، ساختارگرایی، متن ادبی، کمال ابودیب، صلاح فضل.

مقدمه

فهم معنا از دیرباز موضوع چالشی تمام اقوامی بوده که درصدد فهم معنای متون و علائم نوشتاری برآمده‌اند. در عصر حاضر نیز برداشت‌های موجود از شخصیت‌های ادبی و آثار آن‌ها، تداوم این چالش را بازگو می‌کند. این اختلاف در برداشت‌ها، بیش از هر چیز تفاوت روش تفسیری خوانندگان را نشان داده و این نکته را تأکید می‌کند که فرآیند رسیدن به معنا، مستلزم به‌کارگیری راهکارهایی است که بتواند از اختلافات شدید در برداشت‌ها بکاهد. (میرحاجی، ۱۳۸۷: ۵۷) به‌طور کلی فرآیند فهم متن، حاصل تعامل سه افق معنایی نویسنده، متن و خواننده، بایکدیگر است. در نظر نقد سنتی، معنای متن در اختیار متکلم (مؤلف) است؛ اما از منظر نقد معاصر، معنا در اختیار دو ضلع دیگر فرآیند فهم متن یعنی متن و خواننده قرار دارد. بدیهی است که اگر معنا در اختیار مؤلف باشد، سلطه‌ی مؤلف و محوریت قصد او حاصل می‌شود و اگر در اختیار خواننده قرار گیرد، به سلطه‌ی خواننده و چندمعنایی نزدیک می‌شود. بر این اساس، می‌توان گفت که در دوره‌های مختلف و با نفوذ تفکرات نقدی گوناگون، یکی از عناصر سه‌گانه‌ی بالا، بر تولید متن ادبی و فهم آن اولویت داشته است. (ترکاشوند، ۱۳۹۳: ۵)

پژوهش حاضر می‌کوشد با تکیه بر روش تحلیلی - تطبیقی و با انتخاب دوتن از افراد جریان‌ساز نقد ساختارگرایی کشورهای عربی، رویکرد پژوهشگران معاصر اسلامی به فرآیند «فهم متن» را تشریح نماید و میزان تأثیر یافته‌های نقد سنتی در شکل‌گیری رویکرد نقدی این ناقدان را مورد بررسی قرار دهد. بر همین اساس و با توجه به ملاک تأثیرگذاری و جریان‌سازی در عرصه‌ی فهم متن، کمال اُبودیب و صلاح فضل، از طلابه‌داران نقد ساختارگرایی^۱ در حوزه‌ی نقد اسلامی، که آثار ارزشمندی را در حوزه‌ی مکاتب نقدی معاصر به‌ویژه مکتب ساختارگرایی به‌رشته‌ی تحریر درآورده‌اند، انتخاب شدند تا با بررسی آثار مهم این پژوهشگران در حوزه‌ی نقد ساختارگرایی و تطبیق نظرات آن‌ها بر متون ادبی منتخب، محورهای فرآیند فهم متن و روند شکل‌گیری معنا نزد آنان روشن گردد و به سؤالات زیر پاسخی ارائه شود:

- (۱) روند فهم متن نزد أبودیپ و فضل به‌عنوان طلایه‌داران نقد معاصر عربی، دارای چه مراحل است؟
- (۲) هریک از این ناقدان، تا چه میزان از میراث نقد سنتی بهره برده‌اند؟
- (۳) أبودیپ و فضل در تطبیق نظرات نقدی خویش برمتون ادبی، تا چه حد نوآوری داشته‌اند؟

پیشینه پژوهش

در زمینه‌ی بررسی رویکرد ساختارگرایی و مفاهیم آن در حوزه نقد ادبی، آثار متعددی به‌رشته‌ی تحریر درآمده است که از جمله مهم‌ترین آن‌ها در کشورهای عربی، می‌توان به کتاب «نظریه البنائیه فی النقد الأدبی» اثر صلاح فضل (۲۰۰۰م) اشاره کرد. این کتاب را می‌توان به‌نوعی مقدمه‌ای نظری بر رهیافت نقد ساختارگرایی در زمینه‌ی نقد ادبی به حساب آورد. همچنین در زمینه‌ی تحلیل آراء و نظرات ساختارگرایانه‌ی أبودیپ و فضل نیز می‌توان به رساله‌ی «بررسی نظریات نقدی أبودیپ باتکیه بر شیوه‌ی نقد ساختارگرایی» از رسول بازیار (۱۳۹۵) و مقاله‌ی «نگاهی به کتاب نظریه البنائیه فی النقد الادبی اثر صلاح فضل» از هومن ناظمیان (پژوهشنامه‌ی نقد ادب عربی، ش ۱۲: ۱۳۹۵) اشاره کرد که این دو پژوهش، بیشتر به تشریح آثار علمی این دو ناقد معاصر در حوزه‌ی نقد ساختارگرایی پرداخته‌اند. اما آنچه باعث تمایز مقاله‌ی حاضر می‌شود، تلاش‌های تطبیقی آن و تمرکز بر مراحل شکل‌گیری معنا از دیدگاه کمال أبودیپ و صلاح فضل به‌عنوان پیشگامان نقد ساختارگرایی در حوزه‌ی نقد معاصر اسلامی می‌باشد که در این خصوص تاکنون پژوهش مستقلی صورت نگرفته است.

کمال أبودیپ

نویسنده و ناقد برجسته‌ی معاصر سوری، استاد کرسی زبان عربی در دانشگاه لندن از سال ۱۹۹۲ که در سال‌های ۱۹۹۴ - ۱۹۹۶، ریاست گروه ادبیات تطبیقی این دانشگاه را نیز بر عهده داشته است. أبودیپ در آثار نقدی خویش به‌ویژه کتاب «جدلیة الخفاء و

التجلی»، با صراحت تمام، خود را ناقدی ساختارگرا و از پیشگامان نقد ساختارگرایانه در میان ناقدان عرب زبان معرفی می‌کند. (أبودیب، ۱۹۷۹: ۷ - ۱۶) او از طلایه‌داران نوآوری در نقد ادبی و از جمله کسانی به‌شمار می‌آید که در انتقال نقد جدید به فرهنگ عربی نقش به‌سزایی داشته و سعی می‌کند در حوزه‌ی نظری به‌جای نقل مستقیم مفاهیم غربی، از میراث ادبی خویش بهره برده و در عین پابندی به ریشه‌های ادبی و فرهنگی خود، با به چالش کشیدن آن‌ها، شیوه‌ی نقدی دگرگون‌شده با ویژگی‌های ادبی جدید ارائه نماید. أبودیب با این اقدام، جایگاه نقد عربی نزد غربی‌ها را بهبود بخشیده و زمینه‌ی ایجاد تفاهم بیشتر بین این دو رویکرد را فراهم کرده است. از جمله آثار مهم أبودیب که به زبان فارسی ترجمه شده، می‌توان به کتاب «صور خیال در نظریه جرجانی»، ترجمه فرزانه سجودی و ساسان فرهادی (۱۳۸۴) اشاره کرد که نگاهی زبان‌شناختی به‌صورت شعری دارد. کتاب‌های «البنیة الإیقاعیة»، «الأدب العجائبي والعالم الغرائبي»، «عذابات المتنبی فی صحبة کمال أبودیب» و «الرؤی المقنعة: نحو منهج بنیوی فی دراسة الشعر الجاهلي» از دیگر آثار اوست که در اغلب آن‌ها، شیوه‌ی ساختارگرایانه‌ی مؤلف، قابل لمس است. همچنین از آثار ترجمه‌ای وی نیز می‌توان به «الثقافة والامبريالية» و کتاب ارزشمند «الإستشراق» اثر ادوارد سعید اشاره کرد که به عربی ترجمه شده است. (انصاری و سیفی، ۱۳۹۱: ۳۰)

صلاح فضل

صلاح فضل، ادیب و ناقد شهیر مصری، از پیشگامان نقد ساختارگرایی در جهان معاصر عرب به‌شمار می‌آید و از سال ۱۹۷۹ تاکنون در جایگاه استاد نقد ادبی و ادبیات تطبیقی در دانشگاه عین شمس، مشغول به فعالیت است. او طی سال‌های متمادی، در زمینه‌ی آشناسازی محافل نقدادبی در جهان عرب با رویکردهای نوین ادبیات غربی، تلاش‌های گسترده‌ای داشته و یکی از ویژگی‌های مهم وی، آشنایی با زبان‌های اروپایی است که به او امکان بهره‌گیری مستقیم از آثار دست اول نقد ادبی را می‌دهد. وی از طرفداران نظریه‌ی ساختارگرایی است و اعتقاد دارد که اگر این نظریه نبود، نقد عربی درجا می‌زد.

(ناظمیان، ۱۳۹۵: ۲۴۵) به‌طور کلی فضل دغدغه‌ی روش دارد و در طول فعالیت‌های نقدی خویش، تلاش زیادی در راستای تعلیم مفاهیم نظری رویکرد ساختارگرایی به ادب‌پژوهان عربی داشته است. از جمله امتیازات مهم فضل نسبت به سایر ناقدان معاصر عرب، تألیفی بودن اغلب کتاب‌هایی می‌باشد که در زمینه‌ی نقد ادبی نگاشته است. وی آثار متعددی در زمینه‌ی نقد ادبی و ادبیات تطبیقی به رشته‌ی تحریر درآورده که از جمله‌ی آنها می‌توان به کتب «منهج الواقعية في الإبداع الأدبي»، «نظرية البنائية في النقد الأدبي»، «علم الأسلوب، مبادئه و إجراءاته»، «شفرات النص، بحوث سيميولوجية في شعرية القص والقصيدة»، «بلاغة الخطاب وعلم النص»، «أساليب الشعرية المعاصرة»، «مناهج النقد المعاصر»، «قراءة الصورة وصور القراءة»، «تكوينات نقدية ضد موت المؤلف» و «تحولات الشعرية العربية» (همان: ۲۴۶) اشاره داشت.

شکل‌گیری معنای متن براساس نظریه ساختارگرایی

ساختارگرایی به‌عنوان نظریه‌ای نوین در مطالعات انسانی، پدیده‌های انسانی را در قالب نظام‌های متشکل از مجموعه روابط میان اجزاء، بررسی می‌کند. (احمدی، ۱۳۸۲: ۱۸) این نظریه به‌عنوان یک روش مدون در تحلیل اثر ادبی، همانند فرمالیسم^۱، زندگی‌نامه مؤلف را در حاشیه قرار داده و به ساختار اثر ادبی توجه می‌کند (پرتوی، ۱۳۵۷: ۳۵۳) همچنین ساختارگرایی در پی آن است تا به ارتباط عناصر زبانی با دیگر عناصر پی برده و به این سؤالات پاسخ دهد که چه چگونه کلیتی از این اجزاء پدیدار می‌شود و چگونه این اجزاء و عناصر، الگوهای متن را پدید می‌آورند. (علوی‌مقدم، ۱۳۷۷: ۱۷۳) ساختارگرایان ادبی با اقتباس از رویکرد درون‌زبانی دوسوسور^۲، بر اتخاذ رویکرد درونی به نظام ادبیات تأکید می‌کنند و مسائل اجتماعی، روان‌شناختی و تاریخی را خارج از حیطه‌ی کار خود می‌دانند. به‌طور کل، ساختارگرایان به منظور شکل‌گیری معنا، توجه ویژه‌ای به محورهای ذیل دارند:

-تقابل‌های دوگانه

یکی از پایه‌های شکل‌گیری معنا نزد ساختارگرایان، توجه به ایده تقابل‌های دو گانه در متن ادبی است. این ایده بر مبنای اصلی فلسفی که بنیاد هستی را بر تقابل‌های دوگانه می‌انگارد، ایجاد شده است. در نظرگاه فردینان دوسوسور، زبان از مجموعه‌ای از نشانه‌ها تشکیل یافته که معنای هر نشانه در تقابل با نشانه‌ای دیگر قرار می‌گیرد. (اسکولرز، ۱۳۷۹: ۵۱) و رابطه‌ی مستقیم بین نشانه و مفهوم را رد و نشانه را به دو قسمت دال و مدلول تقسیم می‌کند که هر مفهوم، بر اساس تفاوت در نظامی از تضادها و تقابل‌ها، معنا می‌یابد و اساس کاربرد روزانه‌ی زبان نیز، همین نظام تقابل‌ها است. (مقدادی، ۱۳۷۸: ۱۶۹) در این تقابل، مفاهیم زوج و عناصر متقابل فهرست می‌شوند تا ساختار ایدئولوژیک متن با گزینش نوع تقابل‌ها مشخص شود؛ سپس شیوه‌ی برخورد مؤلف با تقابل‌های دوگانه بررسی شده تا ویژگی‌های فکری - فلسفی و سبک ادبی او بر اساس موضعی که نسبت به تقابل‌های موجود اتخاذ کرده، روشن شود. (حیاتی، ۱۳۸۸: ۲۲)

محورهای هم‌زمانی^۵ و در زمانی^۶

یکی دیگر از مهم‌ترین پایه‌های شکل‌گیری معنا نزد ساختارگرایان، توجه به محورهای هم‌زمانی و در زمانی معنای متن است. به نظر دوسوسور می‌توان هر پدیده‌ی خاص زبان را از دو راه بررسی کرد؛ اگر یک واژه یا یک واج خاص را در مناسبت با سایر واژگان و واج‌ها بررسی شود، روش کار از نوع هم‌زمانی خواهد بود، اما اگر آن واژه یا واج به گونه‌ای تاریخی مورد بررسی قرار گیرد، از روش در زمانی استفاده شده است؛ «در روش بررسی هم‌زمانی، وضعیت کامل زبان در یک مقطع خاص مطالعه می‌شود. اما در روش بررسی در زمانی، عنصری خاص از زبان در لایه‌های متوالی زمان، مورد پژوهش قرار می‌گیرد.» (احمدی، ۱۳۸۰: ۱۸)

-محور هم‌نشینی^۶ و جانشینی^۷

بر اساس ضرورت بررسی هم‌زمانی، دونوع رابطه در فرآیند شکل‌گیری معنای متن شکل می‌گیرد: نخستین نوع، رابطه‌ی متداعی یا رابطه‌ی جانشینی است که به نشانه‌های متمایز، موجودیت بخشیده و عناصری را پدید می‌آورد که می‌توانند در تولید گفتار، جانشین یکدیگر شوند. نوع دیگر نیز رابطه‌ی مجاورت یا رابطه‌ی هم‌نشینی است که نشانه‌های زبانی را در پیوند باهم قرار داده و قواعد ترکیبی نظام زبان را می‌سازد. دوسوسور معتقد است کل نظام زبان را می‌توان در دو محور جانشینی و هم‌نشینی تحلیل کرد؛ بدین ترتیب که محور نخست، نحوه‌ی حضور نشانه‌ها در نظام زبان را تبیین می‌کند و دیگری، نحوه‌ی ترکیب آن‌ها برای تولید گفتار را مشخص می‌سازد. (نجفی، ۱۳۷۱: ۴۴) دوسوسور، دو محور «هم‌نشینی» و «جانشینی» را به‌مثابه دو رابطه در کارکرد زبان تلقی کرده و محور جانشینی را مبتنی برگزینش^۸ و رابطه‌ی هم‌نشینی را مبتنی بر ترکیب^۹ معرفی می‌کند. (امامی، ۱۳۸۲: ۲۲)

مراحل شکل‌گیری معنای متن نزد أبودیپ

تلاش‌های معناشناسانه‌ی أبودیپ، ریشه در ساختارگرایی دارد؛ به‌گونه‌ای که بررسی تحلیل‌های تطبیقی وی در متون ادبی، گواهی بر این مدعا است. او اگر چه حیات نقدی خویش را مرهون بررسی آراء عبدالقاهر جرجانی می‌داند، اما در رویکرد معناشناسی برخلاف جرجانی، درک متن را یک عمل «تولیدی» دانسته و معتقد است: «مکانیسم درک متن، به‌دنبال ابداع و خلق است و از همین‌رو عملیات دریافت معنا، یک عملیات کنشی - نه واکنشی - است که دشواری‌های زیادی را بردریافت‌کننده - متلقی - تحمیل کرده و خوانش متن را برای او سخت می‌گرداند؛ چرا که این دشواری، حاصل سختی و پیچیدگی موجود در کیفیت بررسی ساختارگرایی در درک معنای متن ادبی است.» (أبودیب، ۱۹۷۹، ۱۵) نگاه تولیدی أبودیپ به‌مقوله‌ی فهم معنا، پایه‌ی اصلی تحلیل‌های وی را تشکیل می‌دهد. او هیچ‌گاه فرآیند درک معنای متن را به‌صورت نظری صرف،

دنبال نکرده و همواره با بهره‌گیری از شواهد ادب عربی، سعی در رشد فکر و فرهنگ عرب داشته است. این رویکرد ابودییب، یکی از نقاط تمایز وی با فضل به‌شمار می‌رود. به‌طور کلی، عوامل شکل‌گیری معنای متن ادبی نزد ابودییب از چهار سطح تشکیل می‌شود؛ در سطح نخست، عناصر اصلی و دوگانه‌های موجود، مورد شناسایی قرار گرفته و دوگانه‌ی مرکزی تعیین می‌شود، در سطح دوم، روابط موجود میان دوگانه‌ها و عناصر متن بر اساس روش هم‌زمانی و در دو محور هم‌نشینی و جان‌نشینی، مورد تجزیه و تحلیل معنایی قرار می‌گیرد، در سطح سوم نیز با استفاده از روابط کشف‌شده بین عناصر، معنای کلی متن کنکاش‌شده و بالاخره در گام نهایی، ابودییب تلاش می‌کند با بهره‌گیری از معنای کلی به‌دست آمده، سایر متون همگرا را نیز مورد بررسی قرار دهد و جریان این دسته از متون را مشخص نماید. با توجه به التزام این ناقد در نقدهای تطبیقی خویش به آموزه‌های مکتب ساختارگرایی، لازم است پژوهشی جامع درخصوص کیفیت سطوح و مراحل بررسی معنای متن ادبی نزد وی به شرح ذیل صورت گیرد.

دسته‌بندی عناصر متن و شناسایی دوگانه‌ی مرکزی

نخستین اقدام ابودییب در تحلیل معنای متن ادبی، شناسایی دوگانه‌های موجود در متن است. او در نمونه‌های تطبیقی خود، پس از شمارش دوگانه‌های موجود، شناسایی «دوگانه متضاد مرکزی» را مأموریت اصلی خویش تعریف می‌کند. ابودییب ظهور معنا را نتیجه‌ی وجود یک جدال عمیق بین عناصر موجود در متن می‌داند و معتقد است در ورای با هم‌آیی عناصر متن، جدالی عمیق بین دوگانه‌ها وجود دارد که معنای واژگان، نتیجه‌ی آن است. در نظر وی، کیفیت ارتباط موجود بین دوگانه‌ها در متون مختلف، متفاوت است. در برخی موارد، ارتباط بین آن‌ها، از نوع رابطه‌ی سلبی و تضاد مطلق است؛ همانند دوگانه‌های موجود در قصیده‌ی «فتح عموریة» ابوتام که از معروف‌ترین قصاید موسوم به رومیات شاعر به‌شمار می‌آید و در وصف اوضاع جنگ و مدح معتصم - خلیفه‌ی عباسی - سروده شده است. در این قصیده، دوگانه‌ی «فتح و شکست» با

تصاویر متعدد توسط شاعر ترسیم گردیده است. در پاره‌ای دیگر، این ارتباط بین دوگانه‌ها، از نوع وساطت و میانجیگری است که از طریق تحول و تحویل واژگان، معنا آفریده می‌شود؛ همانند آنچه در قصیده‌ی «کیمیاء النرجس» أدونیس به چشم می‌خورد. شاعر در این قصیده، با طرح سؤالات فلسفی، دوگانه‌ی "عدم و وجود" را با عبارات گوناگون مطرح می‌کند. گاهی نیز ارتباط بین دوگانه‌ها، از نوع تکامل و غنابخشی است که در قصیده‌ی «رائیه» أبوتمام مشاهده می‌شود. که در این قصیده شاعر، از اوصاف جنگ سخن گفته و این بار دوگانه‌ی "فتح و ناکامی" را با عبارات گوناگون، غنا بخشیده است. (أبودیب، ۱۹۷۹: ۹)

بررسی هم‌زمانی روابط بین عناصر متن بر اساس محورهای هم‌نشینی و جان‌نشینی

أبودیب یکی از پایه‌های اصلی دریافت معنای متن را بررسی هم‌زمانی روابط موجود بین عناصر متن و دوگانه‌های شناسایی شده می‌داند و به‌ندرت به بررسی در زمانی پرداخته- است؛ این اهتمام از آن‌روست که در دیدگاه وی، تعیین معنای هر واژه تنها زمانی میسر است که واژه‌های مرتبط با آن مرزبندی شوند. او در این مرحله، حوزه‌ی معنایی هر واحد زبانی را تعیین کرده سپس ارتباط حوزه‌های معنایی با یکدیگر را مورد بررسی قرار می‌دهد. أبودییب در نمونه‌های تطبیقی خود، برای تعیین حوزه‌ی معنایی یک واژه از واژگان مترادف، متقابل و از الفاظ هم‌نشین بهره می‌برد. به‌طور کلی روابط بین عناصر متن نزد أبودییب در سه دسته‌ی رابطه‌ی مکملی، رابطه‌ی اشتدادی و رابطه‌ی تقابلی طبقه‌بندی می‌شود؛ مراد از رابطه‌ی مکملی، نوعی از رابطه‌ی معنایی است که مبتنی بر ساختار نحوی بین دو واژه است؛ مانند روابط بین مبتدا و خبر، فعل و فاعل، فعل و مفعول و غیره، رابطه‌ی اشتدادی، رابطه‌ی دو مفهومی است که مؤلفه‌ی معنایی مشترکی داشته باشند و یکدیگر را از نظر معنایی تقویت کنند. تقابل معنایی نیز رابطه‌ی دو مفهومی است که مؤلفه‌ی معنایی مشترک دارند؛ ولی یکدیگر را نقض می‌کنند و در مقام تضعیف و نفی همدیگر برمی‌آیند. (سلمان‌نژاد، ۱۳۹۱: ۲۳)

این ناقد ساختارگرا با تقسیم‌بندی روابط موجود میان عناصر متن ادبی به دو دسته‌ی مناسبات همنشینی و جانشینی، متن را به‌عنوان یک نظام تثبیت‌شده بر پایه‌ی رابطه‌ها نمایان می‌کند. در این نظام، واحدهای زبانی به‌خودی‌خود، معنای منسجمی به‌دست نمی‌دهند، بلکه هویت و معنای خود را صرفاً از رابطه‌ی متقابلی که با دیگر واحدها برقرار می‌کنند، می‌گیرند. به عقیده‌ی وی، عناصری که در برخورد نخست، متباین به‌نظر می‌آیند، به‌واسطه‌ی یک رابطه‌ی همنشینی می‌توانند معنایی را تولید کنند که فاقد هرگونه تباین باشند. این نظر ابودییب، ریشه در نظریه‌ی نظم جرجانی دارد؛ جایی که در آن، الفاظ به‌خودی‌خود اهمیتی ندارد و آنچه مهم است، مجموعه روابطی می‌باشد که این الفاظ درون آن‌ها جای گرفته و معنای متمایزی به‌خود می‌گیرند. (جرجانی، ۲۰۰۵: ۳۵)

این عقیده‌ی مشترک جرجانی و ابودییب، یکی از اصول درخشان مکتب ساختارگرایی است که با قاطعیت تأکید می‌کند روابط، مقدم بر نشانه‌های زبانی است و نشانه‌ها متأثر از مجموعه روابطی که با دیگر عناصر همنشینی و جانشین برقرار می‌کنند، می‌توانند در ساختار زبانی نقش ایفا کنند. (امامی ۱۳۸۲: ۵۸)

تحلیل عناصر و اجزاء متن ادبی برای کشف معنا و ساختار کلی متن

ابودییب، نظام ساختی اجزاء و عناصر مختلف یک متن ادبی را به‌منظور رسیدن به‌معنا و ساختار کلی مورد بررسی قرار می‌دهد؛ همان‌گونه که در زبان‌شناسی ساختاری، عناصر سازنده یک گفتار در ارتباط با یکدیگر معنا می‌یابند، ابودییب نیز اثر ادبی را به‌مثابه نظامی در نظر می‌گیرد که ترکیب اجزاء آن بایکدیگر، ساختار کلی آن نظام را شکل می‌دهد. به‌همین سبب، او در نمونه‌های تطبیقی خویش، همواره بررسی روابط میان عناصر جزئی قصیده یا هر متن ادبی دیگر را با جدیت دنبال می‌کند تا از این رهگذر بتواند بر کشف معنا و ساختار کلی متن ادبی نایل آید.

تحلیل ساختار کلی متون ادبی همگرا برای رسیدن به ساختاری جامع

أبودیب معتقد است بررسی روابط موجود بین عناصر چند متن ادبی، باعث شکل‌گیری یک شبکه‌ی زبانی مشترکی می‌شود که بافت‌های یکسان تصاویر هم‌شکل و مشترک در متون همگرا، آن‌را بنا می‌کند. رسیدن به این هدف نیز جز با ارجاع به شبکه‌ی زبانی متون همگرا که براساس سلسله‌ای از روابط مشخص انتظام یافته، میسر نیست. بر همین اساس در دیدگاه وی، نقد ساختارگرایی باید قادر باشد تا در جریان متن، با بررسی تحولات جوهری و ارتباطات اساسی موجود در ساختار متون شعری و ربط‌دادن آن‌ها به یک ساختار واحد، یک شبکه‌ی زبانی ایجاد کرده و بدین طریق درک معنای متن را از سطحی‌نگری پراکنده، نجات و ارتقاء بخشد. (أبودیب، ۱۹۷۹: ۸)

در راستای درک بهتر فرآیند شکل‌گیری معنای متن نزد أبودی، لازم است یکی از تلاش‌های نقد ساختاری وی در تحلیل خمیره‌ی ابی‌نواس با عنوان «قصیده لباب» بررسی شود. لازم به‌ذکر است باتوجه به تلاش أبونواس برای ایجاد تغییر در افکار سنتی نسبت به واقعیت‌های عصر خویش، این قصیده از پتانسیل خوبی برای تحلیل ساختارگرایی برخوردار است و ناقد نیز با کاربست اصول این مکتب نقدی، توانسته به معنای کلی قصیده دست یابد.

و اسقنا نُعْطِكُ الثناءَ الثمينا	غَنَّا بِالطُّلُولِ كَيْفَ بَلِينَا
يَتَمَنَّى مُحَيَّرٌ أَنْ يَكُونَ	مِنْ سُلَافٍ كَأَنَّهَا كُلُّ شَيْءٍ
و تَبْقَى لِبَابِهَا الْمَكُونَا	أَكَلَ الدَّهْرُ مَا تَجَسَّمُ مِنْهَا
يَمْنَعُ الْكَفَّ مَا يُبِيحُ الْعِيُونَا	فَإِذَا مَا اجْتَلَيْتَهَا فَبِهَاءٍ
لَوْ جَمَّعْنَ فِي يَدٍ لَأَقْتَنِينَا	ثُمَّ شَجَّتْ فَاسْتَضْحَكَتْ عَنْ لَالٍ
جَارِيَاتٌ، بَرُوجُهَا أَيْدِينَا	فِي كَوْوَسٍ كَأَنَّهِنَّ نَجُومٌ
فَإِذَا مَا غَرِبْنَ يَغْرُبْنَ فِينَا	طَالَعَاتٍ مَعَ السَّقَاةِ عَلِينَا
قَلَّتْ قَوْمٌ مِنْ قِرَّةٍ يَصْطَلُونَا	لَوْ تَرَى الشَّرْبَ حَوْلَهَا مِنْ بَعِيدٍ
نَاعِمَاتٍ يَزِيدُهَا الْعَمْرُ لِينَا	و غَزَالٍ يُدِيرُهَا بَيْنَانٍ
يَتْرُكُ الْقَلْبَ لِلسَّرُورِ خَدِينَا	كَلَّمَا شَعْتُ عَلَيَّ بِرُضَابٍ

ذالک عیشٌ لو دامَ لي غيرَ أني   عَفْتُهُ مُكْرَهًا ، وَ خَفْتُ الْأَمِينَا
أَدِرُ الْكَأْسَ حَانَ أَنْ تَسْقِينَا   وَ انْقُرِ الدَفَّ إِنَّهُ يُلْهِينَا
وَدَعِ الذِّكْرَ لِلطَّلُولِ، إِذَا مَا   دَارَتِ الْكَأْسُ يُسْرَةً وَ يَمِينًا^۱

(ابونواس، ۲۰۰۸: ۳۰ - ۳۱)

أبودیب در تحلیل ساختاری قصیده‌ی حاضر، نخست با دوگانه‌یابی و شناسایی دوگانه‌ی مرکزی به‌عنوان محور اصلی فهم معنای متن، کارخود را آغاز می‌کند. او دوگانه‌ی «طلول/الخمرة» را دوگانه‌ی مرکزی و اصلی قصیده و رابطه‌ی آن دو را تقابلی معرفی کرده است. أبودیب پس از شناسایی دوگانه‌ی مرکزی، سعی می‌کند تصویر کلی هرکدام از این عناصر را ترسیم نماید تا در گام بعدی، سایر دوگانه‌ها را براساس آن تصویر کلی، ذیل هرکدام از این واحدهای متضاد، دسته‌بندی کند. او «اطلال» را نماد دوران تحجر و تاریک‌اندیشی در سنت شعری و «خمر» را نماد دوران نشاط و پویایی حیات انسان به‌شمار می‌آورد و در این مرحله، اقدام به ترسیم حرکت هریک از این دو عنصر اصلی در متن نموده، حرکت «الطلول» را بسیار محدود و صرفاً در دو بخش کوچک از قصیده، یعنی مصراع‌های «غَنَّا بِالطَّلُولِ كَيْفَ بَلِينَا» و «وَدَعِ الذِّكْرَ لِلطَّلُولِ» ترسیم می‌کند و سایر ابیات را محل حرکت دیگر دوگانه‌ی مرکزی - الخمرة - می‌داند.

کیفیت نقد أبودیب در طول قصیده، نشان از کلی‌نگری و فرار او از سطحی‌نگری دارد. از همین‌رو مشاهده می‌شود وی در مرحله‌ی دوم، نخست روابط بین واحدهای زبانی متن را بر پایه‌ی محور جانشینی و هم‌نشینی ارزیابی کرده و دستیابی به معنای متن را، منوط به تحلیل علت‌گزینش و ترکیب واحدهای تشکیل‌دهنده‌ی آن می‌داند. هنر او در این بخش، کاربست مؤثر بلاغت و نحو سنتی است که همانند اسلاف خویش به‌ویژه عبدالقاهر جرجانی، گونه‌های گزینش و ترکیب کلمات را بر پایه‌ی نقد سنتی مورد نقد و بررسی قرار می‌دهد؛ به‌عنوان نمونه او در این قصیده، در بیان دلیل انتخاب^{۱۱} حرف جر «باء» در مصراع اول، از علم نحو و بلاغت کمک گرفته و معتقد است این حرف دارای یک کارکرد جانبی در متن بوده و در اغلب استعمالات خود، به یک معنای حاشیه‌ای دلالت دارد. به‌عنوان مثال در عبارت کتبتُ بالقلم، حرف باء، صرفاً دلالت بر

واسطه‌گری دارد و هیچ معنای عمیق دیگری را نمی‌رساند. همچنین در عبارت «عَنَّا بِالطَّلُولِ» نیز این حرف صرفاً دلالتی فرعی دارد؛ به گونه‌ای که شاعر می‌توانست در این عبارت، حرف جر «عَنْ» را جایگزین کرده و این چنین عنوان کند: «عَنَّا عَنِ الطَّلُولِ»؛ اما باتوجه به اینکه «عَنْ» دلالت عمیقی بر احتواء و شمولیت دارد، از انتخاب آن اجتناب کرده؛ زیرا او با توجه به معنای کلی متن، به دنبال آن است که گذرابودن تحجر را نشان دهد و برای این منظور حرف «بَاء» را که از تناسب بیشتری با این معنا برخوردار است، انتخاب نمود. (أبودیب، ۱۹۷۹: ۱۹۵)

وی در ادامه بر اساس محور هم‌نشینی، روابط معنایی موجود بین دوگانه مرکزی را تحلیل می‌کند. در این چارچوب، او معانی عناصر هم‌نشین با واحدهای اصلی را کنکاش کرده و آن‌ها را ذیل دوگانه‌ی مرکزی دسته‌بندی می‌نماید. به‌عنوان نمونه، او در تحلیل کیفیت با هم‌آیی کلمات هم‌نشین با دوگانه‌ی مرکزی، کلمات «عَنَّا، ذَكَر، كَيْف، بَلِينَا» را به‌عنوان الفاظ هم‌نشین با «طَّلُول» و کلمات «اسْقِنَا، نَعَطْكَ، الثَّنَاءُ وَ الثَّمِين» را به عنوان الفاظ هم‌نشین با «خَمْرَة» مورد بررسی قرار می‌دهد. اگرچه هر دو جمله با فعل امر شروع شده، اما ورای این اتحاد، یک دوگانه‌ی متضاد دیگری ایجاد شده است. با این توضیح که فعل امر «اسْقِنَا» بلافاصله از جانب شاعر و اطرافیانش مورد استقبال قرار گرفته و «الثَّنَاءُ الثَّمِين»، پاداش ساقی معرفی شده است. ولی در جمله‌ی اطلال، فعل امر «عَنَّا» باهیچ استقبالی مواجه نبوده و عبارت مأیوس‌کننده‌ی «كَيْف بَلِينَا» متعاقب آن آمده است. این نقیض‌آوری در الفاظ هم‌نشین با دوگانه‌ی مرکزی در راستای ایده‌ی مرکزی متن بوده و أبودیب در همین چارچوب به یک دوگانه‌ی جالب دیگری اشاره می‌کند و آن دوگانه، تضاد در حس دریافتی است. به بیان دیگر، منشأ حس هریک از این افعال امر بایکدیگر متفاوت است؛ گوش، ابزار درک «غنا» و دهان، محل درک «سُقیا» است. لذا باتوجه به منشأ درک این دو حس، «غناء» خارج از ذات مخاطب است؛ زیرا دارای طبیعتی صوتی است. اما «سُقیا» یک نوع آمیختگی با دهان دارد و در درون و ذات او جریان دارد. (همان: ۱۹۸)

با وجود اهتمام کامل ابودیب به بررسی هم‌زمانی عناصر متن، وی از بررسی در زمانی نیز به‌طور کامل غفلت نورزیده و در خلال تحلیل‌های خود، از این نوع بررسی معنایی نیز به‌صورت گذرا بهره گرفته است. به‌عنوان نمونه او در بررسی معنای دو لفظ «النار و غزال»، از بررسی در زمانی سود جسته و آن‌ها را در دوران جاهلی و اموی مورد بررسی قرار داده است. واژه‌های یاد شده در این قصیده، از معانی سابق و تاریخی خود خارج شده و در معانی جدید و متناسب با ساختار قصیده به‌کارگرفته شده‌اند. لفظ «النار» از زمان‌های گذشته، همواره در متن ادبی با اطلال و صحرا مرتبط بوده و به‌منظور هدایت بادیه‌نشینان استعمال شده است؛ اما در این قصیده، کلمه‌ی یادشده از سیاق سابق خارج گردیده و به خمر نسبت داده شده که در نوع خود استعمال بدیعی است. همچنین در نمونه‌ی دیگر، غزال از معنای جاهلی و سابق خود که باعث اعطای حیات به اطلال و صحرا می‌شد، خارج شده و در خدمت خمر و هسته‌ی مرکزی ساختار قصیده قرار گرفته است؛ به‌گونه‌ای که غزال در این قصیده، به‌عنوان اعطاءکننده‌ی پویایی و سرزندگی حسی و جنسی در انسان مست به‌کار رفته است. (همان: ۲۰۱)

ابودیب در گام سوم، با بهره‌گیری از روابط کشف‌شده در بخش‌های پیشین، به‌دنبال رسیدن به معنای کلی متن برمی‌آید. او در این راستا حرکت قصیده را به دو بخش تقسیم می‌کند؛ حرکت نخست به «اطلال» تعلق دارد که روندی فرعی و ناسازگار با ایده‌ی اصلی دارد و جریان دوم نیز که از آن «خمره» می‌باشد؛ از روندی اصلی و جوهری برخوردار است و به همین سبب ساختمان اصلی قصیده به آن تعلق دارد. او بیت سوم قصیده‌ی «أكل الدهر ما تجسم منها - وتبقي لبائها المكنون» را هسته‌ی مرکزی متن معرفی می‌کند؛ جایی که ابونواس، خمره را «اللباب المكنون» در این عالم پنداشته و سایر پدیده‌های جهان هستی را حجابی برای این خمر به‌شمار می‌آورد؛ می‌توان گفت گزینش صفت «مکنون» برای لباب نیز انتخابی هوشمندانه برای تقویت این معنا است. (همان: ۲۱۰) در حقیقت ابودیب با ترسیم یک دایره، خمر را در مرکز آن قرار داده و سایر پدیده‌های عالم و زیبایی‌های هستی را گرداگرد آن به‌تصویر می‌کشد. اقدام او در ترسیم شکل هندسی

برای فهم متن، ریشه در آموزه‌های ساختارگرایی دارد؛ چرا که این مکتب نقدی، ترسیم شکل هندسی را برای فهم عناصر متن شایسته می‌داند. أبودی در گام نهایی، تحلیل ساختار کلی متن‌های ادبی همگرا را به منظور رسیدن به ساختاری کلی‌تر دنبال می‌کند. او با بررسی ساختار این قصیده و سایر قصاید خمربیه‌ی ابی‌نواس به این نتیجه می‌رسد که وی قصد دارد با استفاده از دوگانه‌ی متضاد مرکزی «الأطلال/الخمرة»، بینش جدیدی را از نگاه سنتی به خمر عرضه کند؛ بینشی که بسیار ژرف‌تر از تصاویر صریح و بی‌پرده و بی‌بند و باری محض است. او می‌خواهد غنیمت‌شمردن لذات را بیاموزد و از روح اندوهناک و افکار خسته و تکراری خلاصی یابد؛ از این‌رو عاشقانه خمر و مستی را می‌ستاید و ساختار اصلی خمربیات خود را برپایه‌ی دو گانه‌ی مرکزی متضاد «الأطلال/الخمرة» بنا می‌نهد. (همان: ۲۲۸)

مراحل شکل‌گیری معنای متن نزد صلاح فضل

فضل، زیربنای فهم متن و مراحل شکل‌گیری معنا را توجه به زبان و رسیدن به پاسخ این پرسش که «متن ادبی چگونه پدید آمده است؟»، می‌داند؛ به همین واسطه او در تحلیل و بررسی متون ادبی، به دنبال ارزش‌گذاری و داوری نیست، بلکه صرفاً به دنبال تحلیل آن‌ها است. (فضل، ۲۰۰۰: ۲۴۴) به طور کلی، فضل مراحل تحلیل معنایی یک اثر ادبی براساس مکتب ساختارگرایی را در چهار سطح بیان می‌کند:

- ۱- کشف و شناسایی عناصر تشکیل‌دهنده‌ی متن
  - ۲- دسته‌بندی واحدهای کوچکتر در بخش‌های کلی
  - ۳- بررسی روابط بین اجزاء و عناصر متن براساس روابط سیاقی و ایحائی
  - ۴- رسیدن به یک الگوی واحد در متون مشابه با استفاده از دستاوردهای علوم دیگر
- به‌ویژه جامعه‌شناسی و روان‌شناسی ادبی. (همان: ۱۳۹)

با توجه به التزام این ناقد در نقدهای تطبیقی خویش به آموزه‌های مکتب ساختارگرایی، لازم است پژوهشی جامع در خصوص کیفیت سطوح و مراحل بررسی

معنای متن ادبی نزد وی صورت گیرد. از همین رو تحلیل ساختارگرایانه‌ی یکی از ابیات متنی توسط صلاح فضل، می‌تواند سبک نقدی این ناقد ساختارگرا را روشن‌تر نماید:

الْخَيْلُ وَاللَّيْلُ وَالْبَيْدَاءُ تَعْرِفُنِي
وَالسَّيْفُ وَالرُّمْحُ وَالْقِرطاسُ وَالْقَلَمُ^{۱۲}
(المتنی، ۲۰۰۵: ۲۶۲)

ناقد در ابتدای تحلیل خویش، به هدف کلی بیت، اشاره‌ای اجمالی داشته و این اقدام خود را در فهم بهتر مخاطب از معنای متن مؤثر می‌داند. او اعتقاد دارد شاعر در پی به‌تصویرکشیدن تداوم بادیه‌نشینی در ذات انسان عربی و نمایان‌ساختن هویت جمعی او است و این رویکرد شاعر در مقابله‌ی کامل با رویکرد شاعرانی همچون ابونواس و ابوتمام است که همواره به‌دنبال فرار از گذشته‌ی پرصلابت اعراب و پناه‌بردن به آغوش تجدد، مستی و آسایش حاصل از آن هستند. (فضل، ۱۹۹۶: ۱۴۵)

فضل در مرحله‌ی اول، کلمات متن را به‌صورت انفرادی مورد تأمل قرار داده و به تحلیل معانی لغوی و دلالتی آن‌ها تا بیشترین حد ممکن می‌پردازد. به‌عنوان نمونه او در تحلیل «الخیل» اظهار می‌کند: «آغاز بیت باخیل که بهترین واژه برای آغاز قصیده‌ی شعری است، می‌باشد که خیل در زبان عربی، همزاد خیر و برکت و نماد جنگجویی است. این دلالت معنایی در سایر الفاظ وضع‌شده برای معنای اسب در زبان عربی، هم چون جواد و فرس موجود نیست و به‌همین دلیل، خیل به‌نمادی برای مباحثات و افتخار عرب به‌ریشه و تراث خود تبدیل شده است». (همان: ۱۴۶)

فضل در بررسی دلالت‌های کلمه براساس محور جانشینی، ابتکار عمل خاصی به‌خرج می‌دهد؛ به‌عنوان نمونه در این بیت، یکی از دلایل انتخاب کلمه‌ی خیل به‌جای جواد و فرس را نزدیکی زبانی آن به کلمه‌ی «خیر» می‌داند و معتقد است هنگامی که این کلمه تلفظ می‌شود، به‌صورت ناخودآگاه، لفظ خیر نیز در ذهن مخاطب تصور می‌شود، همان‌گونه که نبی مکرم اسلام (ص) فرمودند: «الخیلُ مَعْقُودٌ بِنِوَاصِيهَا الْخَيْرُ». (همان: ۱۴۶) با دقت در گفته‌های فضل، می‌توان مشاهده نمود که او یک کلمه را از جوانب متعدد، مورد دلالت‌شناسی قرار می‌دهد تا به مخاطب در وهله‌ی اول برای فهم بهتر خود واژه و در وهله‌ی دوم برای درک کامل رابطه‌ی آن با سایر واحدهای هم‌نشین کمک کند.

نکته‌ی قابل تأمل در شیوه‌ی نقدی فضل، عدم غفلت وی از بررسی در زمانی است. البته هنگام تأمل بیشتر در اصول نقدی فضل، می‌توان به این موضوع رسید که او نیز با تأسی از شیوه‌ی نقد ساختارگرایی، اساس فهم متن را بر بررسی هم‌زمانی قرار می‌دهد و از بررسی در زمانی صرفاً به‌عنوان مقدمه‌ی کشف روابط بین عناصر، استفاده می‌کند.

فضل پس از اتمام بررسی کلمات مفرد، وارد مرحله‌ی دیگری می‌شود و در این گام، رابطه یا روابط بین عناصر هم‌نشین را مورد دقت قرار می‌دهد. با توجه به این‌که در مرحله‌ی پیشین، هر یک از کلمات، دلالت‌های متعددی داشتند، به‌تبع آن در این مرحله نیز گستره‌ی روابط بین دلالت‌های کلمات توسعه یافته است؛ به‌عنوان نمونه در بیت شعری یادشده، ناقد رابطه‌ی بین دو کلمه‌ی هم‌نشین «الخیل واللیل» را مورد بررسی قرار داده و اظهار می‌دارد که با وجود جلب توجه قرابت ساختار صرفی و آوایی این دو کلمه در مواجهه‌ی اول، اما با اندکی دقت بیشتر، رابطه‌ی عمیق دیگری به‌جز نزدیکی صوتی و صرفی، ذهن خواننده را درگیر می‌سازد. وی در توضیح این رابطه‌ی عمیق، از تکنیک دوگانه‌یابی ساختارگرایی استفاده کرده و «الخیل» را نماد ظاهر وجود عربی و نشانه‌ی حرکت آن و «اللیل» را نماد باطن وجود عربی و رمز سکون آن تلقی کرده است. فضل این هم‌نشینی را عامل ایجاد رابطه‌ی عمیق‌تر دیگری معرفی می‌کند و معتقد است که ارتباط معنایی بین این دو کلمه، ارتباط عاشقانه‌ی پنهانی را در ذهن خواننده ایجاد می‌کند؛ به‌گونه‌ای که لیل کنایه از زنی با حجابی تیره بر چهره است و این تأویل، حلقه‌ی وصل معنایی بین الخیل و اللیل را نمایان می‌کند. البته لازم به‌ذکر است که شاعر این دلالت معنایی را با صراحت بیان نکرده و آن را به حافظه‌ی شعری مخاطب ارجاع داده است؛ جایی که طرفه بن عبد شاعر بلندآوازه‌ی جاهلی، لذات دنیا را در «الخیل، المرأة والخمر» می‌دانست؛ با این تفاوت که متنبی بر چهره‌ی زن، نقاب «شب» افکنده تا خواننده را با لیل ولیلای خود تنها بگذارد. (همان: ۱۴۶) با این بیان روشن می‌شود که این سبک نقدی فضل در فهم متن، متفاوت از اسلوب أبودیب و سایر ساختارگرایان است. او از هر رابطه به‌عنوان مقدمه استفاده کرده تا به‌دلالتی عمیق‌تر رهنمون شود.

ناقد در گام سوم، تمامی کلمات متن را در ارتباط بایکدیگر بررسی کرده و در روابط بین آنها تأمل می‌کند. صلاح فضل، روابط بین کلمات در یک متن ادبی را بر دوگونه‌ی روابط سیاقی و ایحائی تقسیم می‌کند؛ دسته‌ی نخست، شامل روابط کلماتی می‌شوند که در یک متن، کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند. در این نوع از ارتباطات، هر یک از این کلمات، معنای خود را براساس مقابله با کلمات همنشین اخذ می‌کنند. اما روابط ایحائی، با ویژگی هر یک از کلمات ارتباط دارد؛ به‌گونه‌ای که هر یک از کلمات ترکیب‌شده، مجموعه‌ای از کلمات مرتبط دیگر را به ذهن خواننده متبادر می‌سازد. به‌عنوان مثال، کلمه‌ی «تعلیم»، همواره کلماتی از قبیل معلم، دانش‌آموز، مدرسه، کتاب و غیره را به ذهن انسان متبادر می‌کند. (فضل، ۲۰۰۰: ۲۷) روابط سیاقی و ایحائی نزد این ناقد ساختارگرا، درحقیقت همان محورهای همنشینی و جان‌نشینی دوسوسور است که در بخش‌های پیشین به آن اشاره شد و این تغییر عنوان ازسوی فضل را می‌توان نوعی تلاش در جهت بومی‌سازی مفاهیم این مکتب در نقد عربی به‌حساب آورد. در مراحل گذشته، به نمونه‌هایی از روابط ایحائی نزد ناقد اشاره شد، اما در زمینه‌ی روابط سیاقی، می‌توان به‌عنوان نمونه به رابطه‌ی کلمه‌ی «البیداء» با سایر کلمات در این بیت شعری اشاره کرد. «البیداء»، سومین عنصر مرکزی در تفکر انسان عربی بعد از خیل و لیل است؛ جایی‌که اعراب، صحراء را مهد فصاحت دانسته و فرزندان خود را برای یادگیری زبان عربی خالص به بادیه‌ها گسیل می‌داشتند. این کلمه، میدانی برای خودنمایی خیول اعراب بوده و مکانی فراخ برای افکندن پرده‌ی ظلمت شب؛ به‌گونه‌ای که دیگر چراغ‌های لرزان تمدن جدید با نور خیابان شهرهای خود، نمی‌تواند آرامش ایجاد شده از ظلمت و سکوت صحراء را لگدمال نماید. (ریان، ۲۰۰۰: ۱۷) ناقد، مقاربه‌ی نقدی دقیق خود را با ایجاد دوگانه‌ای ضدی بین «السیف والرمح» ادامه داده و اولی را ابزار دفاع و دیگری را وسیله‌ی هجوم و تاخت و تاز معرفی کرده، آن‌گاه به دلالت معنایی این دوگانه با «الخیل» و ارتباط آن با ترسیم چهره‌ی جنگجو و سرسخت انسان عربی می‌پردازد. او کار خود را با آخرین دوگانه‌ی موجود در بیت که به‌صورتی کاملاً عجیب در متن ایراد شده، به‌پایان رسانده و درباره‌ی «القرطاس و القلم» که با فضای جنگ و قتل

موجود در کلمات سابق، تناسب ظاهری ندارد و نمایان‌گر عالم شعر و شاعری است، سخن می‌گوید. اگرچه این دوگانه به لحاظ ظاهری با سایر عناصر بیت، مخالف و متضاد است، اما فضل به حد ظاهری بسنده نکرده و ارتباطی عمیق‌تر بین این دو با کلمات دیگر برقرار می‌کند. او حیات عرب را به دو بخش تقسیم کرده که وجه آن جنگجویی و وجه دیگر آن، احساسی است و معتقد بود که متنی با این عبارات، تمام ابعاد یک انسان نمادین عرب را به تصویر کشیده است.

ناقد در مرحله‌ی چهارم، به شرح احکام کلی متعلق به دلالت عام متن ادبی پرداخته و ساختار شعری کلی این بیت را به صورت الگو و نمونه توصیف می‌کند. فضل معتقد است که این تک بیت، قابلیت تبدیل شدن به یک متن مستقل را دارد؛ چرا که تمام ویژگی‌های یک متن ادبی - تحدید، ترتیب عناصر و کمال معنایی - در آن حضور دارد و نیازی به دانستن ابیات قبل و بعد از آن نیست. او در این بخش، به توصیف ارتباط بین مصراع‌های اول و دوم بیت پرداخته و عناصر نیمه‌ی دوم متن را همان تکرار معنای نیمه‌ی اول قلمداد کرده؛ با این تفاوت که مصراع دوم از ابهام کمتری برخوردار است و می‌تواند هدف نهایی متن را بیشتر روشن کند. ناقد در ادامه‌ی تشریح معنای کلی متن، به عمیق‌ترین دلالت معنایی موجود بین عناصر متن اشاره کرده و عالم شعر را به عالم جنگ پیوند می‌زند؛ او کاغذ را به صفحه‌ی شمشیر و قلم را به نوک نیزه تشبیه کرده و هر دو ابزار را مکمل یکدیگر معرفی می‌کند اما در نهایت، فهم معنای شعر در این بیت را جز با ارجاع به مفهوم جنگ و خون‌ریزی ناممکن می‌داند؛ زیرا شعر نیز همانند شمشیر و نیزه، وسیله‌ی غلبه و چیرگی است. فضل در پایان به نهایی‌ترین وجه دلالتی متن ادبی می‌پردازد و اذعان می‌کند که شعر در تناظر با لیل و جنگ در تناظر با خیل، معنا یافته است؛ لذا لیل در این متن، شب انسان‌های عاشق و معشوق نیست، بلکه شب کسی است که کلمات شعر را به عنوان دام بر سر راه خواننده کاشته تا با شعر خود او را شکار خود کند. (فضل، ۲۰۰۰: ۱۴۸) لذا می‌توان نتیجه گرفت که از نظر فضل، متنی به دنبال ترسیم جنگ فرهنگ و تمدن عربی با تمدن جدید است و سعی کرده کارآمدی سلاح فرهنگ - یعنی شعر و ادب - را از قدرت اسلحه‌های جدید، بسیار بالاتر توصیف

نماید. بررسی لایه به لایه دلالت‌های عناصر متن ادبی برای رسیدن به معنای کلی و نتیجه‌گیری نهایی، یکی دیگر از تفاوت‌های موجود بین صلاح فضل با دیگر ناقدان ساختارگرایی عرب همچون أبودیب است. نکته‌ی مهم‌تر در سبک نقدی وی این است که او تنها به دنبال تطبیق نقدی مکتب ساختارگرایی بر روی یک متن ادبی نیست؛ بلکه در پی آن است تا تجربه‌ی شاعر و نویسنده‌ی متن را مورد فهم قرار دهد.

یکی از نکات قابل تأمل در عملیات فهم متن نزد فضل، استفاده از ظرفیت سایر علوم مرتبط همچون روانشناسی ادبی، جامعه‌شناسی و تاریخ در نقد و فهم متن است. به عنوان نمونه، او در پایان تحلیل نقدی خود، از مفاهیم روانشناسی ادبی برای تحلیل معنای کلی بیت شعری و تجربه‌ی ذهنی و روانی خالق اثر استفاده می‌کند. ناقد در این بخش، تمام تلاش خود را برای اثبات مرکزیت «من» در این بیت به کار می‌برد و معتقد است «منِ شاعر»، هسته‌ی مرکزی متن بوده و سایر عناصر بیت به عنوان واحدهای پیرامونی، دوام خود را از این هسته‌ی مرکزی دریافت می‌کنند. (همان: ۱۵۰) یا در نمونه‌ی دیگر، ناقد، ویژگی روانی دیگری را در این بیت شعری مطرح می‌کند که عبارت است از صلابت انسان بدوی. در نظر او، زندگی هیچ ارزشی به جز شجاعت در میدان نبرد ندارد. البته مرجع این عنصر خشونت‌طلبی نیز همان «منِ شاعر» می‌باشد که نقطه‌ی مرکزی متن را اشغال کرده است؛ زیرا هر چیزی که بقاء و تداوم «من» را تهدید کند، محکوم به خشونت است. (همان: ۱۵۱) محور اخیر، یکی از محورهای اساسی در تمایز بین عملیات فهم متن بین صلاح و سایر ساختارگرایان معاصر اسلامی همچون أبودیب است که به نوعی ثمره‌ی اشراف کامل وی بر زبان‌های خارجی و مطالعه‌ی منابع اصیل می‌باشد.

صلاح فضل، هیچ‌گاه به توفیق کمال أبودیب در تطبیق عملی آموزه‌های مکتب ساختارگرایی در فهم متون ادبی دست نیافت؛ آثار وی برخلاف تحقیقات أبودیب، غالباً فاقد نمونه‌های تطبیقی از ادبیات عربی است و بیشتر به نقد تحلیل‌های نظریه‌پردازان بزرگ مکتب ساختارگرایی روی آورده و خودش کمتر به صورت مستقل اقدام به بررسی یک متن نموده است. از دیگر تفاوت‌های اساسی فضل با أبودیب در فرآیند فهم

متون ادبی، به میزان اهتمام آن دو به نقد سنتی باز می‌گردد؛ جایی که أبودیب با تعمق در اندیشه‌های جرجانی، نسبت به میراث نقد عربی، اشراف قابل ملاحظه‌ای داشته؛ اما فضل علی‌رغم تمجید فراوان از جرجانی به دلیل نزدیکی مبادی و اصول مکتب ساختارگرایی به اندیشه‌های وی، اعتقاد چندانی به بهره‌گیری از میراث نقد سنتی عربی نداشته و معتقد بود در صورت عدم تغییر رویکرد پژوهشگران اسلامی و غفلت از رهیافت‌ها و دستاوردهای مکاتب معاصر غربی به‌ویژه مکتب ساختارگرایی، نقد اسلامی به تدریج رو به زوال خواهد نهاد. از همین‌رو مشاهده می‌شود اغلب آثار وی به حوزه‌ی نظری مرتبط بوده و از بار تطبیقی کمتری برخوردارند. فضل نیز همانند أبودیب، رویکردی تولیدی در فهم معنای متن داشته و معتقد است که رابطه‌ی بین اثر ادبی با نقد همانند رابطه‌ی لفظ با معنا می‌باشد.

نتیجه‌گیری

مطالعه‌ی نظرات این دو پژوهشگر اسلامی در زمینه‌ی فهم متن ادبی، نشان از آن دارد که هر دو به اتفاق، رویکردی تولیدی در فهم معنای متن داشته و معتقدند فرآیند فهم متن، به دنبال ابداع و خلق است و به همین سبب عملیات دریافت معنا، یک عملیات کنشی - نه واکنشی - به حساب می‌آید.

- بررسی آثار این دو ناقد ساختارگرا نشان می‌دهد که أبودیب در مقایسه با فضل، اعتقاد بیشتری به حفظ میراث سنتی نقد عربی در کنار بهره‌گیری از مفاهیم نقد ساختارگرایی دارد؛ جایی که کمال أبودیب با تأمل در نظریه‌ی نظم جرجانی، اشراف قابل ملاحظه‌ای نسبت به میراث نقد عربی داشت و این موضوع در کیفیت تطبیق نظریات نقد معاصر بر متون ادبی نیز به روشنی قابل مشاهده است. اما در مقابل، صلاح فضل به بهره‌گیری از میراث نقد سنتی اعتقاد چندانی نداشته و معتقد است در صورت عدم حضور نقد ساختارگرایی، نقد عربی پیشرفتی نمی‌داشت.

- فضل برخلاف أبودیب، در آثار خود کمتر به تطبیق مراحل و سطوح تحلیلی مکتب ساختارگرایی بر روی متون ادبی مشخص پرداخته و بیشتر به دنبال تبیین زوایای

نظری این مکتب و سایر مکاتب غربی معاصر بوده است. این درحالی است که ابودیب همواره با بهره‌گیری از شواهد ادب عربی، سعی در رشد و نمو فکر و فرهنگ اسلامی داشته و بر تطبیق نظریات نقد معاصر به‌ویژه نقد ساختارگرایی بر فرهنگ و میراث ادبی و اشعار عربی اهتمام ویژه‌ای ورزیده است. او نقل آرای نقدی معاصر به‌صورت محض و بدون توجه به جنبه‌ی تطبیقی آن را فاقد اثربخشی لازم می‌داند.

- عوامل شکل‌گیری معنای متن ادبی نزد ابودیب دارای چهار مرحله‌ی شناسایی عناصر اصلی و دوگانه‌های موجود و تعیین دوگانه‌ی مرکزی، بررسی و تحلیل روابط موجود میان دوگانه‌ها و عناصر متن براساس روش هم‌زمانی و در دو محور همنشینی و جانشینی، بررسی معنای نهایی و کلی متن با استفاده از روابط کشف شده بین عناصر موجود و تحلیل ساختار کلی متون ادبی همگرا برای رسیدن به ساختاری جامع، می‌باشد.

- فضل مراحل تحلیل معنایی یک اثر ادبی براساس مکتب ساختارگرایی را شامل چهار سطح کشف و شناسایی عناصر تشکیل‌دهنده‌ی متن، دسته‌بندی واحدهای کوچکتر در اجزاء کلی، بررسی روابط بین عناصر متن بر اساس روابط سیاقی و ایحائی و رسیدن به معنای کلی متن و بررسی معنای کلی متن در بین سایر متون مشابه و استفاده از دستاوردهای سایر علوم مرتبط هم‌چون جامعه‌شناسی و روان‌شناسی ادبی برای شبکه‌سازی معنایی می‌داند.

- بررسی مراحل شکل‌گیری معنا نزد این دو ناقد ساختارگرا، حاکی از آن است که در سطح کلی، سبک تحلیل متن ادبی نزد آنان، از قرابت بیشتری برخوردار می‌باشد. اما بررسی کیفیت تحلیل آن‌ها در جزئیات موضوع، اختلاف‌های متعددی را نشان می‌دهد که از جمله مهم‌ترین آن، می‌توان به بومی‌سازی اصطلاحات غربی، عدم اکتفاء به بررسی یک لایه‌ای دلالت‌های واژگان، تلاش برای بررسی چند لایه‌ای آن‌ها از سوی فضل و بهره‌گیری فراوان از تکنیک‌های نحوی و بلاغی در تحلیل روابط عناصر متن از سوی ابودیب، اشاره نمود.

پی‌نوشت‌ها

- 1- Structuralism
- 2- Formalism
- 3- Ferdinand de Saussure
- 4- Synchronic
- 5- Diachronic
- 6- Syntagmatic axis
- 7- Paradigmatic axis
- 8- Selection
- 9- Combination

۱۰- خاطره ویرانه‌ها را برایمان زمزمه کن که چگونه پیر و فرتوت شده‌اند، ولی سریع از ذکر آن درگذر و به جای آن ما را با آب حیات، سیراب کن تا تو را پاداشی گران‌بها باز دهیم. آبی از شراب خالص که هر انسانی آرزوی چشیدن آن را در دل می‌پروراند. اگر نیکو بنگری خواهی یافت که روزگار نیز هر آن‌چه از آن پیدا بود را سرکشیده و هم اکنون هسته‌ی اصلی و ناب آن باقی مانده است. اگر پرده از روی این شراب خالص کنار زنی، دُری ارزشمند پیدا خواهی‌کرد که چشم‌ها را پیش از دست‌ها مورد تفقد قرار می‌دهد. گویی این عصاره هستی‌بخش، حکایت از مرواریدهایی دارد که اگر در دستی گرد هم جمع شود، درخشان‌تر ظاهر خواهد شد. داستانی که متعلق به ساقیانی است که همچون ستارگان بزم شادی، درخشانند و با بلندشدن آن‌ها، نور امید در دل‌هایمان زنده و با نشست‌شان، خورشید امید از دل‌مان رخت بر می‌افکند. سرخی شراب به‌گونه‌ای است که اگر به افراد اطراف آن بنگری، خیال کنی یک قومی خود را با آتشی، شعله‌ور می‌کنند و آهوانی آن‌را با انگشتان نرم و کشیده-اش، جذاب‌تر می‌سازند. هرچقدر تشنگان، طالب این خمر باشند، زیبارویان آن‌ها را سیراب کنند و این همان زندگی است که همواره آرزوی آن‌را در سینه داشته‌ام، اما چه‌کنم که از ملامت‌های حاکم شرع واهمه دارم. در هر صورت ای یار دیرینه، کاسه را بچرخان و ما را با ساز خود سرگرم نما و تا زمانی که سخن از شراب و مستی هست، حرف از کهنه خرابه‌ها و ویرانه‌ها مزن.

11- Selection

۱۲- اسب و شب و صحرا و شمشیر و نیزه و کاغذ و قلم، همگی مرا می‌شناسند و بزرگی و سیادت من بر هیچ کسی پوشیده نیست.

منابع و مأخذ

ابودیوب، کمال، (۱۹۷۹)، *جدلیة الخفاء و التجلی*، بیروت: دارالعلم الملايين.

آبونواس، حسن بن هانی، (۲۰۰۸)، *دیوان ابی نواس*، تصحیح علی نجیب عطوی، بیروت: دارالهلل.

احمدی، بابک، (۱۳۸۰)، *ساختار و تأویل متن*، چاپ پنجم، تهران: نشر مرکز.

_____، (۱۳۸۲)، *ساختار و هرمنوتیک*، تهران: انتشارات گام نو.

اسکلولرز، رابرت، (۱۳۷۹)، درآمدی بر ساختارگرایی در ادبیات، ترجمه‌ی فرزانه طاهری، تهران: انتشارات آگاه.

امامی، نصرالله، ۱۳۸۲، ساخت‌گرایی و نقد ساختاری، تهران: نشر رسش.

انصاری، نرگس و طیبه سیفی، (۱۳۹۱)، «نظریه‌های موسیقی در شعر فارسی و عربی با نگاهی مقایسه‌ای به آثار محمدرضا شفیعی کدکنی و کمال أبودیپ»، لسان مبین، سال سوم، شماره ۷: ۲۴ - ۴۵.
پرتوی، ابوالقاسم، (۱۳۵۷)، «تصورات و روش‌های تحقیقی آن»، جستارهای ادبی، تابستان، شماره ۵۴: ۳۳۵ - ۳۶۳.

ترکاشوند، فرشید، (۱۳۹۳)، «تک معنایی و چند معنایی در خوانش شعر عربی معاصر»، لسان مبین، شماره ۱۶: ۱ - ۲۸.

جرجانی، عبدالقاهر، (۲۰۰۵)، دلانل الإعجاز، بیروت: دارالکتب.

حیاتی، زهرا، (۱۳۸۸)، «بررسی نشانه‌شناختی عناصر متقابل در تصویرپردازی اشعار مولانا»، فصلنامه نقد ادبی، سال ۲، شماره ۶: ۲۴-۷.

ریان، امجد، (۲۰۰۰)، صلاح فضل و الشعرية العربية، القاهرة: دار قباء.

سلمان‌نژاد، مرتضی، (۱۳۹۱)، «معناشناسی تدبیر درقرآن با سه رویکرد ساختاری، ریشه‌شناسی و تاریخ-نگاری»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: احمد پاکتیچی، دانشگاه امام صادق (ع): تهران.

علوی‌مقدم، مهیار، (۱۳۷۷)، نظریه‌های نقد ادبی معاصر، تهران: انتشارات سمت.

فضل، صلاح، (۱۹۹۶)، أشكال التخیل من فئات الأدب و النقد، القاهرة: الشركة المصرية العالمية للنشر - لونجمان.

_____، (۲۰۰۰)، نظرية البنائية في النقد الأدبي، القاهرة: دارالشروق.

مقدادی، بهرام، (۱۳۷۸)، فرهنگ اصطلاحات نقد ادبی از افلاطون تا عصر حاضر، تهران: فکر روز.

میرحاجی، حمیدرضا، (۱۳۸۷)، «فرآیند فهم متن در پرتو آرای دانشمندان نحوی و بلاغی (سیبویه و عبدالقاهر جرجانی)»، انجمن علمی زبان و ادبیات عربی، شماره ۱۰: ۵۷ - ۷۹.

ناظمیان، هومن، (۱۳۹۵)، «نگاهی به کتاب نظرية البنائية في النقد الأدبي»، پژوهشنامه نقد ادب عربی، شماره ۱۲: ۲۳۱ - ۲۵۳.

نجفی، ابوالحسن، (۱۳۷۱)، مبانی زبان‌شناسی و کاربرد آن در زبان فارسی، تهران: انتشارات نیلوفر.

دراسة مقارنة لتشكيل المعنى في عملية فهم النص الأدبي عند أعمال كمال أبوديب وصلاح فضل؛ بناءً على المنهج البنيوي

امين شيخ باقرى^{*1}

عبدالعلى آل بويه لنگرودى²

الملخص

يعتبر أبوديب و فضل من النقاد المعاصرين في مجال النقد البنيوي الذي تلعب أعمالهما دوراً خاصاً في تعريف العلماء الإسلاميين بالنقد الحديث. يعتقد الناقدان متأثرين بالمدرسة البنيوية أن فهم النص عملية إنتاجية كما أنهما يبنيان مراحل تكوين المعنى على هذا التعريف. اعتماداً على منهج تحليلي مقارنة، يسعى هذا المقال إلى شرح وجهة نظر العلماء المسلمين المعاصرين لعملية "فهم النص" القائم على المدرسة البنيوية من خلال اختيار الناقدین الناشطين في مجال النقد العربي المعاصر. تشير نتائج الدراسات إلى أن الناقدین على الرغم من الاختلاف في تطبيق النقد التقليدي، يحددان تشكيل معنى النص الأدبي في أربع مراحل. إن ما يميز جودة الدراسة البنائية لديهما هو الفرق في تحليل علاقات العناصر الجزئية للنص. لا يهمل أبوديب ميراث النقد التقليدي خاصة النحو والبلاغة مستفيداً من إنجازات النقد البنيوي في حين أن صلاح فضل يولي اهتماماً أقل منه في استخدام النقد التقليدي وهو يتناول دراسة دلالات المفردات متعدد الخطوات كما تؤكد تعاليم البنيوية.

الكلمات الرئيسية: المعنى، البنائية، النص الأدبي، كمال أبوديب، صلاح فضل.

1- طالب دكتوراه في فرع اللغة العربية و آدابها، بجامعة الامام الخميني الدولية

2- أستاذ مشارك في فرع اللغة العربية و آدابها، بجامعة الامام الخميني الدولية